

Pauselijke Raad ter bevordering van de Eenheid van de Christenen

De oecumenische dimensie in de vorming van hen die werkzaam zijn in het pastorale dienstwerk

Voorwoord

Op 25 maart 1993 heeft paus Johannes Paulus II het herziene 'Oecumenisch Directorium: richtlijnen voor de toepassing van de beginselen en normen inzake de oecumenische beweging' goedgekeurd, met zijn gezag bevestigd en opdracht gegeven om tot publicatie over te gaan.

Een van de voornaamste bekommernissen van het Directorium is de oecumenische vorming in de seminaries en de theologische faculteiten. Daarom was besloten dat de deelnemers aan de in 1995 gehouden Voltallige Vergadering van de Pauselijke Raad ter bevordering van de Eenheid van de Christenen de in het Directorium vastgestelde beginselen en aanbevelingen zouden bestuderen en nader uitwerken. Als voorbereiding op de gedachtenwisseling bij die bijeenkomst heeft een adviesgroep van specialisten die belast waren met het geven van onderwijs in de verschillende leervakken op de seminaries en theologische faculteiten, twee documenten ontworpen: het eerste had betrekking op de zorg voor de oecumenische dimensie in de vorming van hen die op pastoraal gebied werkzaam zijn; het tweede schetste in grote lijnen een specialisatiecursus over de oecumene.

De Voltallige Vergadering van 1995 heeft een deel van haar tijd besteed aan de bestudering van die voorstellen en aanbevelingen met het oog op aan te brengen verbeteringen. De bisschoppen drongen er vooral op aan dat men zou komen tot het opstellen van een enkel document dat de inhoud van de twee ontwerpteksten zou bevatten. Tijdens de Voltallige Vergadering werd daarom een herziene tekst opgesteld, en aan het slot van de bijeenkomst kon de inhoud ervan bezien en goedgekeurd worden. De Pauselijke Raad kreeg de opdracht het document gereed te maken voor publicatie; het document werd ook voorgelegd aan de Congregaties voor de Geloofsleer en voor de Katholieke Vorming.

Bij de audiëntie ter afsluiting van de Voltallige Vergadering heeft de paus het belang onderstreept van het werk dat geleid had tot het opstellen van deze tekst:

“U hebt met name het probleem bestudeerd van de oecumenische vorming in de seminaries en theologische faculteiten, hetgeen een van de voornaamste zorgen is van het Directorium. U hebt dat concreet en modern willen doen op basis van de eisen van de pedagogische wetenschappen, waarbij men zich niet mag beperken tot een simpele voorlichtingscursus over de oecumenische beweging. Ik wens dat, dankzij de interdisciplinaire methode en de interconfessionele samenwerking, de praktische richtlijnen waarover u mij sprak, ertoe zullen leiden dat de oecumenische dimensie een integraal deel gaat uitmaken van de verschillende leervakken.”

De paus heeft daaraan toegevoegd dat deze vorming “een wezenlijke uitdaging vormt voor de ontwikkeling van het oecumenisch onderzoek, voor de bevordering daarvan in de vormingsinstituten en voor het pastorale leven”.

De voorliggende tekst is dus een studiedocument dat de inhoud van het Oecumenisch Directorium bijeen zet en verder verduidelijkt. Het richt zich tot hen die belast zijn met de theologische en pastorale vorming, opdat zij er zeker van kunnen zijn dat in de toekomst degenen die in het pastoraat werkzaam zullen zijn alsmede de theologieprofessoren op

adequate wijze oecumenisch gevormd zullen worden. Op deze wijze zullen ze beter in staat zijn te beantwoorden aan de eisen die het leven van de Kerk in onze tijd stelt.

KARDINAAL EDWARD IDRIS CASSIDY
president

PIERRE DUPREY
secretaris

Inleiding

1. Het *Oecumenisch Directorium: richtlijnen voor de toepassing van de beginselen en normen inzake de oecumenische beweging* benadrukt de oecumenische dimensie die volledig aanwezig moet zijn in alle milieus waar vorming wordt gegeven en bij alle middelen die daarbij gebruikt worden.¹ Het voorliggend document, opgesteld door de Pauselijke Raad ter Bevordering van de Eenheid van de Christenen, is gericht tot iedere bisschop, tot de Synodes van de katholieke oosterse Kerken, en tot de Bisschoppenconferenties, alsmede tot allen aan wie een speciale verantwoordelijkheid is toevertrouwd bij de vorming tot het pastoraal dienstwerk. Het doel ervan is hen te helpen bij het vervullen van hun taak op plaatselijk, landelijk en regionaal niveau,² overeenkomstig de algemene beginselen die zijn neergelegd in het Conciliedecreet over de oecumenische beweging *Unitatis redintegratio* (1964), het *Directorium* (1993) en de Encycliek *Ut unum sint* (1995). De richtlijnen in dit document onderstrepen de noodzaak van een oecumenische vorming voor allen die in Christus geloven. Bijzondere nadruk wordt gelegd op de voorwaarden die nodig zijn voor een diepgaande oecumenische vorming van hen die zich voorbereiden op het pastoraat, al dan niet als gewijde ambtsdragers. Met name wordt benadrukt dat hun theologiestudie de vereiste oecumenische dimensie moet bezitten. Dit document beoogt nader te verduidelijken welke eisen het *Directorium* op dit punt stelt, met name in hoofdstuk III, en het moet gelezen worden samen met de passages waarnaar in de noten verwezen wordt.

2. “De zorg voor het herstel van de eenheid gaat de gehele Kerk aan, gelovigen zowel als herders. Iedereen is daarbij naar eigen vermogen betrokken, zowel in het christelijk leven van iedere dag als bij onderzoekingen op theologisch en historisch gebied.”³

Het Tweede Vaticaans Concilie leert dat het herstel van de zichtbare eenheid onder alle christenen de wil is van Christus en dat ze wezenlijk is voor het leven van de R.-K. Kerk. Het is de opdracht van allen, van leken zowel als van gewijde ambtsdragers. “Alle christenen zijn geroepen om actief bij te dragen tot een groeiende gemeenschap met de andere christenen.”⁴ “De oecumenische opdracht (is) een plicht van het christelijk geweten, dat verlicht wordt door het geloof en dat door de liefde wordt geleid.”⁵ Dat vraagt van allen de bekering van hart en deelname aan de vernieuwing van de Kerk. Vandaar dat de *oecumenische vorming* van wezensbelang is opdat eenieder zich kan voorbereiden bij te dragen tot het werk van de eenheid. Ze “beoogt alle christenen met de oecumenische geest te bezielen, wat voor eigen taak of functie ze ook mogen hebben in de wereld en in de maatschappij.”⁶ De vorming van die oecumenische geest vraagt dus om een nieuwe gedragswijze en een zekere soepelheid in het hanteren van de methodes.

A. Noodzaak van een oecumenische vorming van alle gelovigen

3. Daar christelijke vorming op ieder niveau en in alle fasen van het christelijk leven noodzakelijk is, moet men nagaan op welke manier de oecumenische dimensie in die verschillende soorten van vorming behartigd kan worden. Even noodzakelijk is het dat zij die in het verzorgen van deze vorming een belangrijke rol spelen, zelf een diepgaande oecumenische vorming genieten. Met name wordt hierbij gedacht aan de geestelijke herders, de leden van de instituten van godgewijd leven en van de sociëteiten van apostolisch leven, de catecheten en al diegenen die rechtstreeks betrokken zijn bij het godsdienstonderwijs, alsmede aan hen die verantwoordelijk zijn voor de nieuwe bewegingen en de kerkelijke gemeenschappen.

4. Onder de voornaamste vormingsmiddelen wijst het *Directorium* op het beluisteren en bestuderen van het Woord van God, de prediking, de catechese, de liturgie en het geestelijk leven. Geen van die middelen zou compleet zijn als ze niet zouden bijdragen tot het vormen van een oecumenische geest. Het *Directorium* geeft aanwijzingen over wat dat alles met zich meebrengt.⁷

5. Een zelfde aandacht moet worden besteed aan de kringen waar de vorming gebeurt, en die door het *Directorium* worden opgesomd, met name het gezin, de parochie, de school en de verschillende groepen, kerkelijke genootschappen en bewegingen.⁸ In het *Directorium* wordt er bijvoorbeeld op aangedrongen dat iedere school, van welk type of niveau ook, aan haar godsdienstonderwijs een oecumenische dimensie geeft, en ernaar streeft om hart en verstand van de jeugd te vormen tot een menselijke en religieuze geesteshouding waardoor het streven naar de eenheid der christenen bevorderd kan worden.⁹

B. Oecumenische vorming van theologiestudenten, seminaristen en toekomstige pastorale werk(st)ers

6. De hier volgende suggesties beogen op de eerste plaats op te wekken tot een meer gedegen oecumenische vorming van de kandidaten voor het gewijde ambt en de theologiestudenten tijdens hun seminarie-jaren of theologische opleiding. Het *Directorium* geeft echter aan dat dezelfde beginselen zouden moeten worden toegepast op andere mensen die zich met pastoraal werk bezighouden.¹⁰

7. “De oecumenische betrekkingen vormen een ingewikkeld en gevoelig geheel, waarvoor studie en theologische gesprekken, broederlijke contacten en omgang met elkaar, gebed en praktische samenwerking vereist zijn. Op al die terreinen moeten we ons bewegen. Zou men zich beperken tot slechts één daarvan met verwaarlozing van de andere, dan zou dit tot niets leiden. Deze alomvattende visie op het oecumenisch handelen moet ons steeds voor ogen staan als we onze betrokkenheid daarbij tonen en verklaren.”¹¹ Vandaar dat het nuttig lijkt te wijzen op enige overwegingen van algemene aard die betrekking hebben op de vorming en die van belang zijn bij het vervullen van deze taak:

a. Aangezien de oecumenische vorming op vele niveaus gebeurt en ze voorbereidt om op de verschillende hierboven genoemde terreinen werkzaam te zijn, moet ze niet alleen kennis overdragen, maar ook de mensen die eraan deelnemen inspireren en ertoe brengen zich te *bekeren* en zich voor de oecumene *in te zetten*. Ze moet ook de geest van geloof versterken die erkent dat de oecumene “de menselijke krachten en gaven te boven gaat”.¹²

b. Het *Directorium* wijst op de noodzaak van een *pedagogie* die is afgestemd op “de concrete situatie van de personen en groepen”.¹³ Men zal dus gebruik moeten maken van alle geëigende methodes, zowel de deductieve als de inductieve.

c. Natuurlijk staat in de oecumenische vorming de *vorming op leerstellig gebied* centraal, maar ook de spirituele, pastorale en ethische kwesties moeten behandeld worden.

d. Bij de vorming op leerstellig gebied moet ook de *context* waarin ze gegeven wordt, een rol spelen. Bijzondere aandacht moet dus worden besteed aan de eigen oecumenische omstandigheden en pastorale eisen van een bepaald land of gebied.¹⁴

8. Tussen de landen zijn er grote verschillen in vorm, structuur en ook duur van de voor de studenten bestemde theologie-programma's. De theologische faculteiten, seminaries, noviciaten van de religieuze ordes alsmede de andere instituten voor pastoraal, theologie of catechese dienen daarom te handelen naar hun eigen mogelijkheden en plichten. Het is dus niet mogelijk noch wenselijk te proberen te komen tot een uniforme opzet voor alle vormingsprogramma's. Maar de twee volgende hoofdstukken geven belangrijke richtlijnen voor de toepassingen van de normen van het *Directorium* met betrekking tot de oecumenische dimensie in het onderricht van ieder theologisch vakgebied, en voor het oecumenisch onderricht in eigenlijke zin.

1. Noodzakelijke voorwaarden om een oecumenische dimensie te geven aan ieder gebied van de theologische vorming

9. De oecumene moet volledig geïntegreerd worden in de theologische vorming van mensen die betrokken zijn bij het pastoraal dienstwerk om hen te helpen komen tot "een waarachtige oecumenische houding".¹⁵ Het *Directorium* wil dat er een speciale inleidingscursus wordt gegeven over de oecumenische beweging.¹⁶ Bovendien, en dat is nog van groter belang, wordt in het *Directorium* een nieuwe eis toegevoegd, dat namelijk voor ieder vakgebied een plan wordt bedacht en opgesteld dat een oecumenische dimensie garandeert voor elk onderwerp waarin onderricht gegeven wordt.¹⁷ Het *Directorium* noemt enige *kernelementen* die nuttig zijn voor dat doel, en geeft adviezen voor een *oecumenische methodiek* die als grondslag kan dienen. In dit hoofdstuk worden deze kwesties behandeld.

A. Kernelementen die borg staan voor de oecumenische dimensie van iedere theologische discipline

10. Het *Directorium* vraagt de Synodes van katholieke oosterse Kerken en de Bisschoppenconferenties ervoor te zorgen dat in de studieprogramma's aan ieder vak een *oecumenische dimensie* wordt gegeven.¹⁸ Het leven in geloof en het gebed waartoe het geloof ons onder ingeving van de heilige Geest brengt, geven de houding aan waarmee ieder onderwerp moet worden benaderd: in liefde voor de waarheid, en in een geest van onderlinge genegenheid en nederigheid.¹⁹ Deze houding ligt ten grondslag aan iedere wijze waarop een authentieke dialoog tot stand komt; ze vormt de context waarbinnen de door het *Directorium* aangegeven *kernelementen* bij ieder vak herkenbaar moeten zijn en waarin deze moeten worden opgenomen als waarborg voor de noodzakelijke oecumenische dimensie. Deze elementen zijn:²⁰

1. de hermeneutiek;
2. de 'hiërarchie van waarheden';
3. de resultaten van de oecumenische gesprekken.

11. *1. De hermeneutiek* is een noodzakelijk middel voor oecumenische reflectie, indien men de studenten onderscheid wil leren maken tussen "de schat van het geloof" en de formulering van de leer van de Kerk.²¹ We spreken hier over de hermeneutiek als de vaardigheid tot het juist interpreteren en overdragen van de waarheden die men vindt in de heilige Schrift en in de documenten van de Kerk: de liturgische teksten, de conciliebesluiten, de geschriften van de kerkvaders, de verschillende documenten die afkomstig zijn van het leergezag van de Kerk,

alsmede de oecumenische teksten. Bovendien wekt de oecumenische dialoog de betrokken partijen op, elkaar te bevragen en te begrijpen, en elkaar het eigen standpunt uiteen te zetten; en hierdoor kan men vaststellen of bepaalde van elkaar verschillende theologische formuleringen elkaar eerder aanvullen dan met elkaar in tegenspraak zijn, en zo kan men zoeken naar formuleringen van het geloof²² die wederzijds aanvaardbaar en duidelijk zijn. Daardoor zal men kunnen komen tot een gemeenschappelijk oecumenisch taalgebruik.

12. 2. Voor het Decreet *Unitatis redintegratio* is de 'hiërarchie van waarheden' een criterium waaraan de katholieken zich dienen te houden bij het uiteenzetten of vergelijken van de leerstellingen.²³ Wat de R.-K. Kerk verstaat onder de 'hiërarchie der waarheden' is verder uitgewerkt in een aantal postconciliaire documenten.²⁴ De 'hiërarchie van waarheden' is ook onderwerp geweest van de oecumenische dialoog.²⁵ Eveneens kan ze dienen als criterium bij de leerstellige vorming in de Kerk, en worden toegepast op gebieden als die van het geestelijk leven en van volkse vroomheid.

13. 3. *De resultaten van de oecumenische gesprekken*²⁶ moeten globaal worden aangeboden; ieder die verantwoordelijk is voor het onderricht in een bepaald onderwerp dient zorgvuldig ieder resultaat te toetsen dat betrekking heeft op het vakgebied waarin hij deskundig is. Bijzondere aandacht moet worden besteed aan het onderscheid dat in de documenten van overeenstemming wordt gemaakt tussen 'divergentie' en 'convergentie', 'gedeeltelijke overeenstemming', 'consensus' en 'volledige overeenstemming'. Een dergelijke toetsing kan tot nieuwe inzichten leiden, en tegelijk het proces van aanvaarding vergemakkelijken. Dit proces wordt begeleid door het officiële leergezag van de Kerk, bij wie de verantwoordelijkheid berust om een uiteindelijk oordeel uit te spreken over de oecumenische verklaringen. "De aldus aanvaarde nieuwe inzichten worden deel van het leven van de Kerk en zijn in zeker opzicht vernieuwend, hetgeen bevorderlijk is voor de verzoening met de andere kerken en kerkelijke gemeenschappen."²⁷ Deze zelfde toetsing zal ook bijdragen tot dat 'serieus onderzoek' – aanbevolen door de encycliek *Ut unum sint*, en waarbij het hele volk van God moet worden betrokken – want "het mag niet blijven bij verklaringen van de bilaterale commissies, maar de bereikte resultaten moeten ge-meenschappelijk erfgoed worden".²⁸

14. Bij het onderricht op ieder vakgebied moet bijzondere aandacht worden besteed aan andere, bijvoorbeeld culturele en historische, factoren die weliswaar niet strikt theologisch van aard zijn, maar wel grote oecumenische gevolgen hebben.

15. In het *Directorium* worden aanwijzingen gegeven over de terreinen en de manier waarop men deze oecumenische dimensie duidelijk naar voren kan brengen.²⁹ Meer gedetailleerde voorbeelden worden overgelaten aan het inzicht van hen die rechtstreeks betrokken zijn bij het onderricht van iedere discipline. Dezen moeten de eisen van hun vakgebied weten te verbinden met de behoeften van hun eigen land of streek en van de daar wonende christelijke gemeenschappen. In paragraaf 20 van dit document staan echter belangrijke aanbevelingen die tot nadenken willen stimuleren over hetgeen hierboven uiteen is gezet.

B. Een oecumenische methodiek voor de theologische disciplines

16. Het *Directorium* geeft belangrijke aanwijzingen over een fundamentele *oecumenische methode* die bij het onderricht in iedere discipline gehanteerd moet worden.³⁰ Deze methode omvat een analytische uiteenzetting van:

1. de elementen die alle christenen gemeen hebben;
2. de strijdpunten;
3. de resultaten van de oecumenische gesprekken.

17. 1. *De elementen die alle christenen gemeen hebben.* Men dient te wijzen op de reeds bestaande werkelijke verbondenheid onder christenen zoals die blijkt in hun eerbied voor het levende Woord van God, en in het gemeenschappelijk belijden van hun geloof in de Drie-ene God en in het verlossend handelen van Christus, de mensgeworden Zoon van God. Ze komt tot uiting in de verschillende *geloofsbelijdenissen* die de christenen gemeen hebben; ze strekt zich uit tot het éne sacrament van het doopsel dat de fundamentele band onder hen vormt; ze leidt hen allen naar de volledige zichtbare eenheid en naar een gemeenschappelijke bestemming in het éne Rijk van God.³¹

Bovendien bewaart iedere gemeenschap op haar eigen wijze “de rijkdommen aan liturgie, spiritualiteit en leer”³² die dit gemeenschappelijk geloof tot uiting brengen.

De grote betekenis van dit alles kan naar voren worden gebracht in het kader van een bepaald leervak, waardoor men nog diepere hoogachting voor het mysterie van de Kerk zal kunnen krijgen, vooral voor het feit dat haar eenheid “tot stand komt temidden van een rijke verscheidenheid” en dat deze gewettigde verscheidenheid een dimensie is van haar katholiciteit.³³

18. 2. *De strijdpunten.* Met dit als uitgangspunt zal het mogelijk zijn onderscheid te maken tussen de werkelijke en de meer schijnbare strijdpunten en deze punten van onenigheid bij het onderricht van de verschillende disciplines te bestuderen.³⁴

19. 3. *De resultaten van de oecumenische gesprekken.* De hierboven beschreven methode vormt de grondslag van het werk in de verschillende oecumenische gesprekken die thans gaande zijn.³⁵ Daarom moeten de in die gesprekken bereikte resultaten grondig uiteen worden gezet en betrokken worden bij het onderricht over de materie waarop ze betrekking hebben. De richtlijnen uit de encycliek *Ut unum sint* kunnen daarbij een handreiking vormen.³⁶

C. Praktische aanbevelingen

20. Om de voorstellen uit de voorgaande secties A en B in praktijk te brengen wordt bij de leiding van de academische instellingen en hun functionarissen met kracht erop aangedrongen dat zij hen die in bepaalde vakken les geven, zullen stimuleren om te werk te gaan op de hieronder aangegeven manier. Dat zou wellicht kunnen gebeuren door binnen het college van professoren regelmatig de vakgroepen bijeen te roepen van de deskundigen op het gebied van de heilige Schrift, de professoren van de dogmatische theologie, de moraal, de liturgie, de kerkgeschiedenis, enzovoorts. De volgende aanbevelingen worden gedaan:

- a. *gezamenlijk bestuderen* welke elementen noodzakelijk zijn voor een doeltreffend oecumenisch onderricht in de verschillende academische cursussen, en *bevorderen* dat op alle niveaus de oecumenische dimensie op geschikte wijze in de studie geïntegreerd wordt;
- b. *programma's ontwikkelen*, waarbij zowel rekening wordt gehouden met de voorafgaande vorming van de studenten als met al datgene wat nodig is voor hun vruchtbare deelname aan het bestuderen van de oecumene;
- c. stimuleren dat de professoren van de verschillende vakgebieden en instellingen *samenwerken en hun lessen op elkaar afstemmen*, om te zorgen voor een interdisciplinair onderwijs, zoals in het *Directorium* wordt aangegeven;³⁷
- d. wanneer dit geschikt voorkomt, *samenwerking bevorderen* met professoren uit andere kerken en kerkelijke gemeenschappen, bijvoorbeeld door hen uit te nodigen om te spreken over hun eigen christelijke traditie en de wijze waarop deze wordt beleefd;³⁸
- e. ten behoeve van de kerkelijke en academische autoriteiten *directoria of richtlijnen* opstellen *die gelden voor een bepaalde plaats*, om de beginselen en normen van algemene aard aan te passen aan de eigen plaatselijke situaties.³⁹

21. Verder moet men bij benoemingen aan de theologische faculteiten en de seminaries zich ervan overtuigen dat de professoren en wetenschappers bereid zijn een oecumenische methode te volgen die deel uitmaakt van hun vakgebied.

II. Specifiek oecumenisch onderricht

22. Niet alleen vraagt het *Directorium*, zoals hierboven is uiteengezet, dat de oecumenische dimensie en methodiek geïntroduceerd worden in iedere academische stof; ook wordt gevraagd een *speciale cursus over de oecumenische beweging* te organiseren.⁴⁰

- Deze cursus zou *verplicht* gesteld moeten worden.⁴¹
- In overeenstemming met de academische statuten zou een *examen* of een *toetsing* moeten plaats hebben van de kennis der studenten over de leerstellige inhoud van deze cursus.
- Deze cursus zou gepaard moeten gaan met *een concrete oecumenische ervaring*.⁴²

23. Het *Directorium* geeft als aanbeveling de cursus in *twee fasen* te doen verlopen:

- Eerst een algemene inleiding op de oecumenische dimensie van de studie;
- daarna een meer speciaal lesprogramma, zodat de studenten door een grondige kennis van de oecumenische beweging een synthese tot stand kunnen brengen met hun theologische vorming.⁴³

Ook geeft het *Directorium* een aantal richtlijnen voor de keuze van de te behandelen onderwerpen.⁴⁴

24. De hierna volgende secties geven aanbevelingen over de hieronder genoemde onderwerpen:

- a. de inhoud van een algemene inleiding op de oecumene;
- b. de onderwerpen die in een tweede fase meer in het bijzonder behandeld zouden moeten worden.

Deze aanbevelingen willen hulp bieden en stimuleren wanneer men zich beraadt over het opzetten van deze speciale cursus over oecumene, en over de vraag hoe deze moet worden opgebouwd. Haar structuur zal moeten worden aangepast aan de bijzondere omstandigheden en behoeften ter plaatse.

*A. Inhoud van een algemene inleiding op de oecumene*⁴⁵

25. De algemene inleidingscursus moet erop gericht zijn de studenten duidelijk te doen begrijpen dat de oecumenische beweging de volle zichtbare eenheid tussen alle christenen tot doel heeft.⁴⁶ De volgende onderwerpen zijn daartoe minimaal noodzakelijk. De inhoud van deze onderwerpen kan worden aangevuld of uitgebreid aan de hand van de speciale onderwerpen die in sectie B, verderop, worden geschetst.

a. De oecumenische plicht van de R.-K. Kerk

- De bijbelse grondslagen van de oecumenische beweging, volgens *Lumen gentium*, 1-4, *Unitatis redintegratio*, 2 en *Ut unum sint*, 5-9;
- de katholieke beginselen van de oecumene zoals die verwoord zijn in *Lumen gentium* (met name in de nummers 8, 14-15), *Unitatis redintegratio*, hoofdstuk 1, *Directorium*, hoofdstuk 1, *Ut unum sint*, hoofdstuk 1;
- de betekenis van de *communio (koinōnia)*; de noodzaak van vernieuwing en bekering; de rol van de leer; het primaat van het gebed;

- de voornaamste factoren die tot de scheiding hebben bijgedragen: factoren van theologische en niet-theologische aard zoals bijvoorbeeld de historische en culturele factoren;
- wat in de loop der geschiedenis is gedaan om de verdeeldheden te herstellen.

b. De fundamentele rol van de theologische dialoog – Encycliek Ut unum sint

- vorming tot dialoog en betrokkenheid bij de oecumenische betrekkingen; de betekenis van de dialoog, en de daarbij te volgen methode volgens *Ut unum sint*, 28-39 en het *Directorium*, 172-182;
- leer en daarnaast ook geschiedenis, cultuur, liturgisch gebed en spiritualiteit als onderwerpen voor de dialoog;
- de belangrijkste termen en onderscheidingen: *oikoumene*, gemeenschappelijk getuigenis, 'hiërarchie van waarheden', gewettigde verscheidenheid, pluralisme en complementariteit in de wijze waarop het geloof verwoord wordt; onderscheid tussen oecumenische beweging en interreligieuze dialoog;
- doelstellingen, methodes en resultaten van een bepaalde dialoog;
- de belangrijkste onderwerpen waarop nog verder moet worden ingegaan om de dialoog voort te zetten, met betrekking tot hetgeen gezegd wordt in nummer 79 van *Ut unum sint*.

c. Enige veel voorkomende oecumenische onderwerpen

- geestelijke oecumene en het belang van oecumenisch gebed;
- de katholieke beginselen die als leidraad dienen bij het samen delen in sacramenten en geestelijke middelen;
- het zoeken naar eenheid en de evangelisatie-opdracht;
- het gemeenschappelijk getuigenis;
- ethische vraagstukken.

B. Onderwerpen die meer in het bijzonder moeten worden behandeld

26. Op sommige van de volgende onderwerpen zal in de verdere fasen van de vorming meer in het bijzonder moeten worden ingegaan:47

*a. De bijbelse grondslagen van de oecumene*48

Gods plan voor de eenheid van zijn volk en van heel de mensheid:

- de Drie-eenheid van Vader, Zoon en heilige Geest;
- de door God gewilde en door de zonde aangetaste eenheid in de schepping – eenheid met God, met andere mensen en met de schepping;
- het verbond, de uitverkiezing en de rol van het volk van God;
- leven, dood en verrijzenis van Jezus om de verstrooide kinderen van God in eenheid te verzamelen;
- het gebed van Jezus dat allen één mogen zijn opdat de wereld gelove;
- de Geest die ons is beloofd om ons te brengen tot de volle waarheid, zijn geestelijke gaven en de geestelijke ambten die ons zijn geschonken om het lichaam van Christus te kunnen opbouwen;
- de zending die de apostelen samen met Petrus in dienst van de eenheid hebben vervuld;
- de eenheid van de gelovigen krachtens het doopsel dat wordt toegediend in naam van de Heilige Drie-eenheid, en het begrip *koinônia*.

*b. Katholiciteit in tijd en ruimte*49

In het Credo belijden wij de ene, heilige, katholieke en apostolische Kerk. In dit ecclesiologisch kader zal men dieper kunnen ingaan op de volgende onderwerpen:

- het begrip *oikoumene* in het Nieuwe Testament en in de oerkerk;

- de volle zichtbare eenheid als doel van de oecumenische beweging;⁵⁰
- de *communio* tussen de plaatselijke Kerk en de universele Kerk: de gewettigde verscheidenheid als dimensie van de katholiciteit;⁵¹
- bisschoppelijke collegialiteit en synodaliteit;
- de eenheid van de Kerk en de eenheid van de mensheid, alsmede de daarmee verwante onderwerpen zoals rassenwaan, plaats van de vrouw in de Kerk, sociale uitsluiting.

c. *Leerstellige grondslagen van de oecumene*⁵²

Hierbij zal aandacht moeten worden besteed aan de theologie over de *communio* en over de reeds bestaande banden van *communio*,⁵³ met name:

- het apostolische geloof;
- de heilige Schrift;
- de geloofsbelijdenissen;
- het doopsel;
- het sacramentele leven;
- de liturgische hymnen en gebeden.

d. *Geschiedenis van de oecumene*⁵⁴

In een uiteenzetting over de geschiedenis van de oecumene moeten de successen even goed aan de orde komen als de mislukkingen. Het zal over de volgende onderwerpen kunnen gaan:

- De eenheid en verscheidenheid in de oerkerk, zoals die bijvoorbeeld blijken in de *Handelingen van de Apostelen*, 15 en de *Brief aan de Galaten*, 2 en de gelukkige oplossing van de spanningen tussen Petrus en Paulus; de geschriften van de apostolische vaders, zoals de brieven van Clemens van Rome en Ignatius van Antiochië;
- de verdeeldheden die tot in onze dagen voortduren:
 - a. die van de Vde eeuw (Efese, Chalcedon);
 - b. die van de XIde eeuw (uiteengaan van Constantinopel en Rome);
 - c. die van de XVIde eeuw (Reformatie);
 - d. die welke het gevolg zijn van meer recente ontwikkelingen (bijvoorbeeld de oorsprong van het Methodisme, de Oud-Katholieken);
- de pogingen om de eenheid te herstellen: het Concilie van Florence (1439), de Augsburgse Confessie (1530), de Mechelse gesprekken (1921-1926);
- de vorderingen van de hedendaagse oecumenische beweging en het nieuwe onderzoek om te komen tot de eenheid van de christenen:
 - a. de oprichting van de Wereldraad van Kerken en wat daaraan vooraf is gegaan;
 - b. het Tweede Vaticaans Concilie, met name de Conciliedocumenten *Lumen gen-tium* en *Unitatis redintegratio*, en de ontwikkelingen die zich voorafgaand aan het Concilie hebben voltrokken in de katholieke oecumenische beweging;
- de bilaterale en multilaterale theologische gesprekken en de resultaten daarvan;
- de christologische akkoorden tussen de R.-K. Kerk en de oude Oosterse kerken;
- het leven van hen die een sleutelrol hebben gespeeld in de geschiedenis van de oecumene.

e. *Doel en methode van de oecumene*⁵⁵

De katholieken verstaan de eenheid als een gave die God aanbiedt aan alle christenen opdat zij zouden delen in zijn eigen *communio*. Deze eenheid wordt opgebouwd uit de volgende elementen:

- eenheid van geloof;
- eenheid in het sacramentele leven;
- eenheid in het ambt.

Het eerste hoofdstuk van *Unitatis redintegratio* zou het uitgangspunt moeten vormen van deze beschouwing.⁵⁶ Hetzelfde onderwerp wordt tegenwoordig steeds meer aan de orde gesteld in andere oecumenische documenten.⁵⁷

De verschillende modellen van eenheid die in de oecumenische documenten besproken worden, kunnen worden uiteengezet en getoetst in het licht van de katholieke leer. Men wijst in het bijzonder op de volgende modellen:

- ‘confederatie’;
- eenheid van handelen en getuigenis;
- met elkaar verzoende verscheidenheid;
- conciliaire gemeenschap (‘fellowship’);
- ‘Leuvenberg-akkoord’;
- model van het Concilie van Florence;
- organische eenheid;
- eucharistische *koinônia*.

De betrokkenheid van de R.-K. Kerk bij de dialoog vindt haar inspiratie in de hoop dat Christus’ gebed om eenheid in vervulling zal gaan. In verschillende van haar officiële documenten wordt deze hoop verwoord, met name in:

- *De Katechismus van de Katholieke Kerk* (1992);
- *Het Oecumenisch Directorium: richtlijnen voor de toepassing van de beginselen en normen inzake de oecumenische beweging* (1993);
- De apostolische Brief *Tertio millennio adveniente* (1994);
- De Encycliek *Ut unum sint* (1995);
- De apostolische Brief *Orientalis lumen* (1995).

f. Geestelijke oecumene

De “geestelijke oecumenische beweging” moet men beschouwen “als de ziel van de gehele oecumenische beweging”.⁵⁸ Ze is daarom een wezenlijk onderdeel van de oecumenische vorming. We wijzen onder meer op de volgende te behandelen onderwerpen:

- de altijd noodzakelijke innerlijke omkeer en heiligheid van leven;⁵⁹
- de betekenis en het belang voor de oecumene van het gemeenschappelijk gebed;⁶⁰
- de ‘Gebedsweek voor de Eenheid van de Christenen’;
- de verschillende vormen van spiritualiteit, vroomheid en gebed in de verschillende godsdienstige tradities;
- de opkomst van een oecumenische spiritualiteit die op verschillende gebieden te bespeuren valt, zoals het gemeenschappelijke bestuderen van en zich bezinnen op de bijbel, en de oecumenische vertalingen van de heilige Schrift;⁶¹ de gemeenschappelijke liturgische teksten en liederenbundels;⁶² de deelname aan gelegenheden voor gemeenschappelijk gebed zoals de ‘Wereldgebedsdag van Vrouwen’ en de ‘Gebedsweek voor de Eenheid van de Christenen’; de oecumenische samenwerking bij de catechese;⁶³
- de idee van een gemeenschappelijk martyrologium.⁶⁴

De religieuze ordes en congregaties alsmede de sociëteiten van apostolisch leven kunnen een belangrijke oecumenische bijdrage leveren door de christenen meer bewust te maken van de oproep tot innerlijke omkeer en heiligheid van leven.⁶⁵

g. De andere kerken en kerkelijke gemeenschappen⁶⁶

Algemene informatie moet worden gegeven over de voornaamste christelijke gemeenschappen; met name zal men wijzen op de kerken en kerkelijke gemeenschappen die in gesprek zijn met de R.-K. Kerk of die een belangrijke plaats innemen in een bepaald land of in een bepaalde streek. Voorbeelden zijn:

- De orthodoxe kerk;
- De oude (Koptische, Ethiopische, Syrische, Armeense) Oosterse kerken en de Assyrische kerk van het Oosten;
- De kerken en kerkelijke gemeenschappen uit de tijd van de Reformatie (zoals Anglicanen, Lutheranen, Hervormden en Gereformeerden);
- De vrije kerken (zoals Methodisten, Baptisten, leerlingen van Christus, klassieke Pinkstergemeentes).

In samenhang hiermee kunnen bijzondere geloofsbelijdenissen en eigen belijdenisformules worden besproken, zoals:

- de *Negenendertig Artikelen* (Anglicanen);
- de *Augsburgse Confessie* (Lutheranen);
- de *Heidelbergse Catechismus* en de *Confessie van Westminster* (Hervormden en Gereformeerden).

Ook zal men de theologische stromingen en accentverschillen dienen te bespreken die kenmerkend zijn voor ieder van die kerken en kerkelijke gemeenschappen, hun liturgische tradities, hun kerkorde en kerkucht, hun gezagsstructuren, de ambtsvormen die er zijn in die kerken, zowel in het Oosten als in het Westen.

*h. Voornaamste gebieden voor verdere dialoog*⁶⁷

- De verhouding tussen de heilige Schrift als hoogste gezag in geloofszaken, en de heilige Overlevering, onmisbare interpretatie van het woord van God;
- de eucharistie als sacrament van het Lichaam en Bloed van Christus, offer van lof aan de Vader, gedachtenisoffer en werkelijke aanwezigheid van Christus, heiligmakende uitstorting van de heilige Geest;
- de wijding, als sacrament, tot het drievoudig ambt van bisschop, priester en diaken;
- het leergezag van de Kerk, toevertrouwd aan de paus en aan de met hem verenigde bisschoppen, gezien als een gezag en verantwoordelijkheid die uitgeoefend worden in naam van Christus voor het onderricht in en de bescherming van het geloof;
- de maagd Maria, Moeder van God en Beeld van de Kerk, geestelijke Moeder die voorspreekster is voor de leerlingen van Christus en voor de gehele mensheid;
- het kerkbegrip;
- de aard en uitoefening van het primaat van de bisschop van Rome.⁶⁸

*i. Specifieke oecumenische kwesties*⁶⁹

De reikwijdte van deze kwesties, en bijgevolg de manier waarop ze moeten worden behandeld, kan plaatselijk verschillen. Speciale aandacht dient te worden geschonken aan de beginselen en normen van de R.-K. Kerk en aan de punten waarin ze verschillen van de andere kerken, bijvoorbeeld met betrekking tot:

- de wederzijdse erkenning van het doopsel;⁷⁰
- gedeelde eredienst;⁷¹
- deelneming aan het sacramentele leven;⁷²
- de gemengde huwelijken;⁷³
- het gewijde ambt en de rol van de vrouw in de Kerk;⁷⁴
- De rol van de leek.⁷⁵

*j. Oecumene en missie*⁷⁶

Het nauwe verband tussen oecumene en de missiearbeid van de Kerk dient nagegaan te worden:

- de eenheid der christenen en het missionair karakter van de Kerk: “Dat ze allen één mogen zijn ... zodat de wereld kan geloven”;77
- de verdeeldheden onder de christenen als ernstige hinderpaal voor de verkondiging van het evangelie;78
- doopsel en gemeenschappelijk geloof als grondslag voor oecumenische samenwerking in de missie;79
- de missiearbeid is niet op medechristenen gericht.80

k. Oecumene geconfronteerd met de uitdagingen van onze tijd

- Het oecumenisch aspect van de ethische vraagstukken en de recente vorderingen van de wetenschap;81
- de inculturatie van het geloof;
- het proselitisme;82
- de theologische en pastorale uitdaging van de sekten, cultussen en nieuwe religieuze bewegingen;83
- de politieke besmetting van het geloof door nationalisme en chauvinisme;
- de secularisatie in de kerken.

C. Enkele opmerkingen over de oecumenische teksten en handboeken

27. Voor het onderwijs in de oecumene dient men gebruik te maken van de in het voorafgaande reeds genoemde belangrijke documenten over de katholieke oecumene, maar ook van boeken en teksten afkomstig uit de andere kerken die getrouw hun leer uiteenzetten. Het doel daarvan is dat “een eerlijke en objectieve vergelijking mogelijk wordt en het een prikkel vormt om zich verder te verdiepen in de katholieke leer”.84 De keuze van de gebruikte werken moet betrekking hebben op de kerken die meer recht-streeks het onderwerp zijn van een bepaalde cursus. De volgende bronnen moeten als onmisbaar worden beschouwd:

- oecumenische dictionaires, concordansen en vergelijkende thematische studies;
- de voornaamste historische en hedendaagse belijdenisteksten;
- de documenten, verslagen en akkoordverklaringen van de bilaterale en multilaterale oecumenische gesprekken;
- de geschiedenis-handboeken van de oecumenische beweging.

Enige bibliografische gegevens hierover vindt men in de voetnoot.85

D. Andere aanbevelingen

28. Ware oecumenische vorming mag nooit puur academisch van aard zijn; ze moet ook vergezeld gaan van een concrete *oecumenische ervaring*.86 Daartoe wordt aangeraden:

- bezoeken te regelen aan de plaatsen van eredienst van de andere christelijke tradities en hun liturgische vieringen bij te wonen;
- ontmoetingen en debatten te organiseren met studenten uit andere kerken en kerkelijke gemeenschappen die zich op het pastoraal dienstwerk voorbereiden;
- te zoeken naar gelegenheden voor gemeenschappelijk gebed met andere christenen, met name tijdens de ‘Gebedsweek voor de Eenheid van de Christenen’, maar ook daarbuiten;
- dagen voor studie en gedachtewisseling te organiseren, die kunnen bijdragen tot kennisname van leer en leven van de andere christenen;
- bij bepaalde gelegenheden sprekers en deskundigen uit te nodigen uit andere christelijke tradities.87

29. Er zijn pastorale en praktische kwesties die in geen geval bij de oecumenische vorming, in het bijzonder van de seminaristen, onbesproken mogen blijven. Wanneer de speciaal aan de oecumene gewijde lessen er niet voldoende op in kunnen gaan, dient men speciale maatregelen te nemen – met name waar het toekomstige wijdelingen betreft – opdat die kwesties worden behandeld in de tijd van voorbereiding op het diaconaat. Het gaat hierbij om het volgende:

- praktische richtlijnen voor de wederzijdse erkenning van doopsel, oecumenische eredienst, sacramentele gastvrijheid, de voorbereiding, viering en verdere pastorale begeleiding van gemengde huwelijken, de uitvaartdienst, de problemen die de sekten en de nieuwe religieuze bewegingen veroorzaken;
- kennis van de bestaande oecumenische aanwijzingen en richtlijnen: de relevante canones van de kerkelijke wetboeken, de richtlijnen van de Pauselijke Raad voor de Bevordering van de Eenheid der Christenen, met name het *Oecumenisch Directorium, Richtlijnen voor de toepassing van de beginselen en normen inzake de oecumenische beweging* (1993), de richtlijnen die gegeven zijn door de Bisschoppenconferenties of de Synodes van de katholieke oosterse Kerken, en door de bisschop van het diocees;
- informatie over de plaatselijke, regionale en nationale oecumenische organisaties, bijvoorbeeld de diocesane oecumenische commissies, de Raad van Kerken, en over regionale of nationale oecumenische gesprekken.

30. De hierboven genoemde aanbevelingen hebben vooral betrekking op de vorming van hen die zich op het pastorale dienstwerk voorbereiden. In het *Directorium* vindt men ook belangrijke aanbevelingen met betrekking tot de *permanente vorming* van de gewijde ambtsdragers en pastorale werkers. Deze vorming blijft van levensbelang voor een constante verdere ontwikkeling van de oecumenische beweging.⁸⁸

Vertaling: F. van Voorst tot Voorst s.j.

Noten

1. Pauselijke Raad voor de Bevordering van de Eenheid der Christenen, *Oecumenisch Directorium: richtlijnen voor de toepassing van de beginselen en normen inzake de oecumenische beweging* [*Directorium*] (25 maart 1993), III.
2. Vgl. *Directorium*, 55 en 72.
3. Tweede Vaticaans Concilie, Decreet over de katholieke deelneming aan de oecumenische beweging *Unitatis redintegratio*, 5.
4. *Directorium*, 55.
5. Johannes Paulus II, Encycliek *Ut unum sint* over de verplichting tot oecumene (25 mei 1995), 8; vgl. ook 6-9 en 15-16.
6. *Directorium*, 58.
7. Vgl. *a.w.*, 59-64.

8. Vgl. a.w., 65-69.
9. Vgl. a.w., 68.
10. Vgl. a.w., 83.
11. Johannes Paulus II, Toespraak tot de voltallige vergadering van de Pauselijke Raad voor de Bevordering van de Eenheid der Christenen (1 februari 1991), 2, in: *Information Service*, 78 (1991/III-IV), 146.
12. *Unitatis redintegratio*, 24.
13. *Directorium*, 56.
14. Vgl. a.w., 82.
15. A.w., 70.
16. Vgl. a.w., 79-81; zie verderop in hoofdstuk II van dit document.
17. Vgl. a.w., 72-78, 83-84.
18. Vgl. a.w., 72.
19. Vgl. *Unitatis redintegratio*, 11, 24; *Ut unum sint*, 36 en *Directorium*, 180.
20. Vgl. *Directorium*, 74, 75, 78, 181-182.
21. Vgl. a.w., 181; zie ook 74, 76a en *Ut unum sint*, 38 en 81.
22. Vgl. *Ut unum sint*, 38, *Directorium*, 74 en *Unitatis redintegratio*, 17.
23. Vgl. *Unitatis redintegratio*, 11.
24. Vgl. Secretariaat voor de Eenheid der Christenen, *Gedachten en suggesties met betrekking tot de oecumenische dialoog*. Werkdocument ten dienste van de kerkelijke autoriteiten voor de concrete toepassing van het decreet over de katholieke deelneming aan de oecumenische beweging (15 augustus 1970), in: *Information Service*, 12 (1970/IV), 5-11 [Nederlandse vertaling in: *Katholiek Archief* (1970), 951-965]; vgl. ook Congregatie voor de Geloofsleer, Verklaring *Mysterium ecclesiae* ter bescherming van de katholieke leer over de Kerk tegen enkele hedendaagse dwalingen (24 juni 1973), 4; vgl. bovendien *Directorium*, 75 en *Ut unum sint*, 37.
25. Bijvoorbeeld Gemengde Werkgroep tussen de R.-K. Kerk en de Wereldraad van Kerken, zesde verslag en aanhangsel B: *Het begrip 'hiërarchie van waarden': oecumenische interpretatie*, in: *Information Service*, 74 (1990/III), 63 en 86-91.
26. Vgl. *Directorium*, 178-182.
27. A.w., 182.

28. *Ut unum sint*, 80; zie ook 36-39, 80-81 en hoofdstuk II *passim*.
29. Vgl. *Directorium*, 77-78.
30. Vgl. *a.w.*, 76-78; 179-182.
31. Vgl. *Unitatis redintegratio* 14, 22-23; vgl. ook *Directorium*, 76a en *Ut unum sint*, 47-49.
32. *Directorium*, 76b.
33. Vgl. *a.w.*, 16 en 76b.
34. Vgl. *a.w.*, 76c en *Ut unum sint*, 36-39.
35. Vgl. *Directorium*, 172 en 178-182.
36. Vgl. *Ut unum sint*, 81.
37. Vgl. *Directorium*, 76.
38. Vgl. *a.w.*, 81, 191-195; zie ook 91a.
39. Vgl. *a.w.*, 72.
40. Vgl. *a.w.*, 72, 79-80, 83-84.
41. Vgl. *a.w.*, 79.
42. Vgl. *a.w.*, 82, 85-86.
43. Vgl. *a.w.*, 80.
44. Vgl. *a.w.*, 79.
45. Vgl. *a.w.*, 80a.
46. Vgl. *Unitatis redintegratio*, 1 en *Ut unum sint*, I, met name 1-14.
47. Vgl. *Directorium*, 80b en 79.
48. Vgl. de verwijzingen naar de heilige Schrift die vermeld worden in Tweede Vaticaans Concilie, dogmatische Constitutie over de Kerk *Lumen gentium*, 1-4; *Unitatis redintegratio*, 2 en *Ut unum sint*, 5-9. Zie ook de bijbelse standaardwoordenboeken.
49. Vgl. *Directorium*, 79a.
50. Vgl. *Unitatis redintegratio*, 1 en 4 en *Ut unum sint*, 1-14.
51. Vgl. *Directorium*, 13-16 en Congregatie voor de Geloofsleer, *Brief aan de bisschoppen van de katholieke Kerk over enkele aspecten van de Kerk als communio* (28 mei 1992).

52. Vgl. *Directo-rium*, 79b; zie ook 9-25 en 76.
53. Vgl. *Lumen gentium*, 15 en *Unitatis redintegratio*, 13-23; en bovendien *Ut unum sint*, 10-14.
54. Vgl. *Directo-rium*, 79c.
55. Vgl. a.w., 79d.
56. Vgl. *Unitatis redintegratio*, 2-4 en *Lumen gentium*, 14; vgl. ook de *Katechismus van de Katholieke Kerk*, 815 en *Ut unum sint*, 9, 77.
57. Bijvoorbeeld de Zevende Vergadering van de Wereldraad van Kerken in haar verklaring van Canberra § 2.1 (vgl. *Tekenen van de Geest*, Officieel verslag, zevende vergadering, Genève, Wereldraad van Kerken, 1991).
58. *Unitatis redintegratio*, 8; vgl. *Directorium*, 79g en ook *Ut unum sint*, 21-27, 44-45 en 82-85.
59. Vgl. *Unitatis redintegratio*, 6-7 en *Ut unum sint*, 15 en 82-83.
60. Vgl. *Ut unum sint*, 21-27 en *Directorium*, III, B, met name 102-121.
61. Vgl. *Directorium*, 183-186 en *Ut unum sint*, 45.
62. Vgl. *Directorium*, 187 en *Ut unum sint*, 46.
63. Vgl. *Directorium*, 188-190.
64. Vgl. *Ut unum sint*, 83-85.
65. Vgl. *Directo-rium*, 50.
66. Vgl. a.w., 79e.
67. Vgl. *Ut unum sint*, 79.
68. Voor laatstgenoemd onderwerp zie men a.w., 95-96.
69. Vgl. *Directo-rium*, 79f; zie ook IV.
70. Vgl. a.w., 92-100.
71. Vgl. a.w., 102-121.
72. Vgl. a.w., 104, 122-136.
73. Vgl. a.w., 143-160.

74. Vgl. bijvoorbeeld *a.w.*, 43, 46; Johannes Paulus II, apostolische Brief *Mulieris dignitatem* over de waardigheid en de roeping van de vrouw, ter gelegenheid van het Mariajaar (15 augustus 1988); Johannes Paulus II, apostolische Brief *Ordinatio sacerdotalis* over de priesterwijding die exclusief aan mannen is voorbehouden (22 mei 1994).
75. Vgl. Tweede Vaticaans Concilie, Decreet over het lekenapostolaat *Apostolicam actuositatem*; vgl. ook Johannes Paulus II, postsynodale apostolische Exhortatie *Christifideles laici* over de roeping en de zending van de leken in de Kerk en in de wereld (30 december 1988).
76. Vgl. *Directorium*, 205-209 en *Ut unum sint*, 98-99.
77. Joh. 17,21; vgl. Tweede Vaticaans Concilie, Decreet over de missieactiviteit van de Kerk *Ad gentes* 2, 6; vgl. ook Johannes Paulus II, Encycliek *Redemptoris missio* over de blijvende geldigheid van de missie-opdracht (7 december 1990), 1, en *Ut unum sint*, 98.
78. Vgl. *Unitatis redintegratio*, 1 en *Ad gentes*, 6; vgl. ook Paulus VI, apostolische Exhortatie *Evangelii nuntiandi* over de evangelisatie in de hedendaagse wereld (8 december 1975), 77; vgl. bovendien *Re-demptoris missio*, 50, *Directorium*, 205 en *Ut unum sint*, 99.
79. Vgl. *Ad gentes*, 15, *Evangelii nuntiandi*, 77, *Directorium*, 206-209 en *Ut unum sint*, 99.
80. Vgl. *Ad gentes*, 13 en *Unitatis redintegratio*, 4; vgl. ook de literatuuropgave in noot 82 aangaande de kwestie van het 'proselitisme'.
81. Vgl. Gemengde Werkgroep tussen de R.-K. Kerk en de Wereldraad van Kerken, *De oecumenische dialoog over morele vraagstukken: mogelijke bronnen voor gemeenschappelijk getuigenis of onderlinge verdeelheden*, in: *Information Service*, 91 (1996/I-II), 87-94.
82. Voor de verklaringen over het proselitisme verwijzen we naar de volgende documenten: Tweede Vaticaans Concilie, Verklaring over de godsdienstvrijheid *Dignitatis humanae*, 4; Paulus VI en Patriarch Shenouda III, gemeenschappelijke verklaring (10 mei 1973), opnieuw gepubliceerd in: *Information Service*, 76 (1991/I), 9-10; *Beginselen ter begeleiding van het streven naar eenheid tussen de R.-K. Kerk en de orthodoxe koptische kerk* alsmede het aan de *Beginselen* toegevoegd *Protocol* (23 juni 1979), in: *a.w.* (1991/I), 31-33; Johannes Paulus II, *Brief aan de bisschoppen van het Europese continent over de betrekkingen tussen katholieken en orthodoxen in de nieuwe situatie van Centraal en Oost Europa*, in: *Information Service*, 81 (1992/III-IV), 101-104; Pauselijke Commissie 'Pro Russia', *Algemene beginselen en praktische normen voor het coördineren van de evangelisatie en de oecumenische betrokkenheid van de katholieke kerk in Rusland en in de andere landen van het GOS (Gemenebest van Onafhankelijke Staten)*, in: *a.w.*, 104-108; vgl. ook De Internationale Gesprekken tussen Katholieken en Baptisten, 1984-1988, *Verslag over de internationale gesprekken tussen katholieken en baptisten; oproep om te getuigen van Christus in de hedendaagse wereld, internationale gesprekken*, in: *Information Service*, 72 (1990/I), 5-14, met name 9-11; Het Evangelisch/Katholieke Gesprek over de Missie, 1977-1984, *Verslag*, in: *Information Service*, 60 (1986/I-II), 78-107, met name blz. 105; Internationale Gemengde Commissie voor het theologisch gesprek tussen R.-K. Kerk en de orthodoxe kerk, *Het Uniatisme, methode voor eenheid uit het verleden, en het huidige streven naar volle eenheid*, in: *Information Service*, 83 (1993/II), 100-103; Gemengde Werkgroep tussen de R.-K. Kerk en de Wereldraad van Kerken, *gemeenschappelijk getuigenis en pro-selitisme (aansluiting bij het Derde Rapport)*, in: *Information Service*, 14 (1971/II), 19-24, GWG, *Gemeenschappelijk Getuigenis*, in: *Informatie-*

dienst, 44 (1980/III-IV), 155-178; gwg, *De uitdaging van het proselitisme en de oproep tot gemeenschappelijk getuigenis*, in: *Information Service*, 91 (1996/I-II), 80-86; vgl. ook *Directorium*, 23.

83. De Bisschoppenconferenties en de Synoden van de katholieke oosterse Kerken zouden ervoor dienen te zorgen dat het onderricht hierover buitengewoon duidelijk is, met name in de streken waar de uitdaging van de sekten en nieuwe religieuze bewegingen het sterkst gevoeld wordt. Aangezien de R.-K. Kerk onderscheid maakt tussen deze en de kerken en kerkelijke gemeenschappen worden ze niet rechtstreeks vermeld in het *Directorium* (vgl. 35-36). Vgl. ook Secretariaat voor de eenheid der christenen, Secretariaat voor de niet-christenen, Secretariaat voor de niet-gelovigen, Pauselijke raad voor de cultuur, *Het verschijnsel van de sekten of nieuwe religieuze bewegingen: een pastorale uitdaging* (mei 1986), in: *Information Service*, 61 (1986/III), 158-169 [Nederlandse vertaling in: *Archief van de Kerken* (1986), 632-652]; en Ramon Marcías Allatore e.a., *Sekten en nieuwe religieuze bewegingen, Bloemlezing van teksten van de R.-K. Kerk 1986-1994*, Téqui (Parijs 1996) (verkrijgbaar in verschillende talen).

84. *Directorium*, 80c.

85. – De oecumenische dictionaires, concordansen en vergelijkende thematische studies. Bijvoorbeeld: Y. Congar e.a., *Vocabulaire oecuménique*, Cerf (Parijs 1970); H. Krüger e.a., *Ökumenelexikon*, LembeckKnecht (Frankfurt 1986), 2de druk; N. Lossky e.a., *Dictionary of the Ecumenical Movement*, Wereldraad van kerken/W. Eerdmans/ CCBI (Genève/Grand Rapids/Londen 1991); *Vocabulaire théologique orthodoxe*, Cerf (Paris 1985).

– De voornaamste historische en hedendaagse belijdenisteksten, zoals *The Book of Common Prayer* en *The Thirty Nine Articles*; de belijdenisgeschriften van de Lutherse Evangelische kerk; de *Heidelbergse Katechismus*; de *Confessio Helvetica*; *Evangelischer Erwachsenen-Katechismus*; de belijdenisgeschriften en katechismussen van de orthodoxe kerken (bijv. *Dieu est vivant*, Cerf (Parijs 1987).

– De documenten, verslagen en akkoordverklaringen van de bilaterale en multilaterale oecumenische gesprekken. De bibliografische verwijzingen van de bilaterale gesprekken waarbij de R.-K. Kerk betrokken is, worden zo nu en dan gepubliceerd in het boven vermelde bulletin van de Pauselijke Raad ter bevordering van de Eenheid van de Christenen, bijvoorbeeld in: *Information Service*, 82 (1993/I), 41-48; *Information Service*, 89 (1995/ II-III), 97-99. Verschillende documenten en verklaringen zijn in meerdere talen gepubliceerd (bijvoorbeeld in *La Documentation Catholique*, enzovoorts.).

– De geschiedenishandboeken van de oecumenische beweging, bijvoorbeeld R. Rouse & S.C. Neill (red.), *History of the Ecumenical Movement 1517-1948*, Wereldraad van Kerken, (Genève 1986), 3de druk; H.E. Fey (redactie), *The Ecumenical Advance. A History of the Ecumenical Movement 1948-1968*, Wereldraad van Kerken (Genève 1986), 2de druk; J.E. Desseaux, *20 Siècles d'Histoire Oecuménique*, Cerf (Paris 1983).

86. Vgl. *Directorium*, 82, 85-86.

87. Vgl. a.w., 81, 191-203. Of dergelijke bijeenkomsten plaats hebben zal afhangen van de plaatselijke situatie, de mogelijkheden van iedere kerk en de aanwezigheid van ter zake kundige mensen.

88. Vgl. a.w., 91.